

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До 45-річчя заснування
кафедри української мови РДГУ

*Актуальні
проблеми
сучасної
філології*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XVI

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2008

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Ювілейний збірник, присвячений 45-річчю заснування кафедри української мови РДГУ, містить статті з актуальних проблем мовознавства, граматики, словотвору, лексикології, термінознавства, лінгвістики тексту, мовної освіти.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванок Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І.** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 29 травня 2008 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008.

К.В. Ленець та ін.; За ред. В.М. Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 304 с.

9. Рудь О.М. Структура, семантика та

функціонування складних прикметників в українському постичному мовленні ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд.

філол. наук. – К., 2002. – 18 с.

РЕЗЮМЕ

В статтє анализируются индивидуально-авторские имена прилагательные, существующие в поэтической речи В. Барки. Описываются качественные и относительные, а также сложные имена прилагательные.

УДК 821.161.2'37

Наталія КІРІЛКОВА

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ РІВНЕНЩИНИ

Діалектна фразеологія безпосередньо відображає умови життя народу. Широке коло асоціацій фразеологічних синонімів говірок Рівненщини є тому підтвердженням.

Ключові слова: діалектна фразеологія, внутрішня форма фразеологізму.

Народна фразеологія у діалектному мовленні виявляється у всьому своєму багатстві. Кількість фразем Рівненщини лише однієї семантичної групи суттєво різняться від одиниць, що засвідчують словники літературної мови. Завданням нашого дослідження є вивчення фразем, що побутують у говірках Рівненщини, зокрема їх компонентного складу та внутрішньої форми. Діалектна фразеологія була об'єктом аналізу у статтях С.П. Бевзенка, Ю.Ф. Прадіда, М.Т. Демського, внутрішню форму фразеологізму як відтворення самобутності мовного колективу досліджує О.А. Майборода та інші мовознавці.

Одним із найбільших гнізд є група фразеологічних синонімів для передачі особливостей мовлення як однієї з найістотніших ознак людини. Таких фразем не лише багато, але й вражає широке коло асоціацій, пов'язаних із процесом мовлення. Порівнюються предмети, явища, ознаки, дії, внаслідок чого ознака за дією виступає дуже яскраво. Прагнення пізнати свого співбесідника приводить людську думку до порівняння, яке в діалектній мові є колоритним, часом несподіваним.

На території Рівненщини є два наріччя – поліське і південно-західне. Репертуар діалектних фразем в них суттєво відрізняється, що зайвий раз доводить відому думку про те, що фразеологія безпосередньо відображає життя народу. У говірках Радивилівського району активно вживаються усталені вислови, в яких є компоненти – назви свійських тварин, птахів: *порося, свин'а, кобила, корова, віць'а, півень, курка, гусак, індик (блейати н'іби коза (в'івць'а) недор'ізана* (Круп.),

гелготит' йак гусак без н'ірія (Під.), *гелгати йек йендик здохлий* (Баш.), *жванд'іти йак гиндичка на дручку* (Під.), *завив басом, йак бугай (бик) часом* (Круп.). У поліських говірках частотними є фраземи, що виникли в результаті спостереження за природою (*йак гр'ім до сонц'а* (Коз.), *йак сн'іг у петр'івку* (Бор.), поведінкою тварин (*випустити к'іхт'і* (Бор.), *пйавкоюу вйідатис'а* (Глин.), *вйун кручений* (Круп.), *з'ірватис' з цепу* (Бор.), *жувати жуїку* (Круп.). У багатьох одиницях внутрішній образ пов'язаний із водою або водоймами. Серед свійських тварин у поліських говорах компонентами є *собака, кіт і курка (кури)*, проте набагато частіше у порівнянні з південно-західними говірками тут згадують сороку, а також мух, в'юна, жабу, вужа, гадюку. Плазуни, з якими порівнюється людське мовлення, виступають носіями агресії, претензійної поведінки: *пнеца йак жаба на корч* (Круп.), *сичит' гад'укоюу* (Глин.).

У визначенні фразеологізмів звичайно підкреслюють їх усталеність і відтворюваність, що сприяє збереженню архаїчних елементів різної глибини, проте зібраний нами матеріал засвідчує і досить швидку реакцію мовців на зміни у довколишньому середовищі, мовлення асоціюється з певними подіями, ситуаціями, випадками, оказіональні трансформації підхоплюються і стають загальновідомими у говірці, зазнають наслідування. Так, у південно-західних говірках області є одиниці: *терєбити йак д'ід качани на малайі* (Баш.), *вит'інувати йак конопл'і* (Під.), *крутит' йазиком йак веретеном* (Круп.), *йак золою мийє* (Коп.). Вони пов'язані із втраченими трудовими процесами. У

говірці с. Башарівка сьогодні не роблять борошна із зерна кукурудзи, студенти – носії говірки – знають усталений вираз, проте не знають значення слова *малай*. Усталене порівняння *кричати йак на жив'їт* (Баш.), вірогідно, зберігає давнє значення слова *жив'їт* – 'життя', проте ця форма може виявитися і результатом контамінації одиниць *дерти жив'їт* (*пузо*) і *кричати йак перед смерт'ю*. Із давніми промислами поліщуків пов'язані фразеологічні одиниці: *пл'єст'ї кошел'ї* (*постол'ї*) (Круп.), *йазик йак в'їтрак* (Бер.), *орати рови* (Бор.). Цікаво, що більшість давніх промислів і сьогодні відомі носіям говірки. Так у фразеологізмі *пл'єст'ї кошел'ї* компонент *кошел'* – це лексико-словотвірний діалектизм. У загальнонародній мові – це *кошик*. Проте у говірках Рівненського Полісся є ще одне значення – 'коробка', 'кошик, зроблений із соснової деревини'. У цих самих говірках є фраза *дуба смал'аного пл'єст'ї* (Куп.), що пов'язана з тим самим промислом, вона побудована на нелогічній сполучуваності компонентів: із дуба, тим більше *смал'аного* (горілого), нічого не сплетеш.

Інші усталені одиниці ілюструють входження до говірок нової лексики, від чого суттєво змінюється внутрішній образ фразеологізму. Називання і переназивання предметів реального світу свідчить передусім про самих людей, ніж про власне природу, про людські правила „гри”, про „символ віри” [1: 42]. Так у говірках Радивилівського району є ФО *мекнув та не в ноту*, що пов'язаний з поширенням музичної освіти, *трин'кати йак телефон* (Баш.) – із розвитком технічних засобів, *л'аннув йак корова на асвал'т* (Під.) і *л'аннув йак здраст'ї з-п'їд дивана* (Козак.) – з облаштуванням містечок та житлових помешкань.

Радивилівський район Рівненщини має героїчні сторінки історії, що також своєрідно відбито у говірковій фразеології. Поблизу с. Пляшева у 1651 році відбулася битва між військами Богдана Хмельницького і кримського Хана Іслам-Гирея III з одного боку і польської армії під командуванням короля Яна Казимира – з другого. 20 червня, у день вирішального бою, Іслам-Гирей втік з поля бою і захопив у полон Б. Хмельницького. Відповідно у селах Крупець і Підзамче засвідчуємо усталені порівняння: *наговорив йак татар'їв у Берестечку*, *договоришся йак з*

кримським ханом із значенням 'говорити марно, попусту'.

Крім татар, усталені вислови фіксують компоненти – назви інших національностей або утворених від них прикметники. Компоненти *німці* і *турки* реалізують сему 'неадекватний': *тлумачити йак турков'ї* (*н'їмцев'ї*) (Під.). *Москал'с'ка баба* у компаративній фраземі *гутарит' йак москал'с'ка баба* (Баш.) означає людину нестриману у розмовах. *Жидівський* звичайно виступає у якості присвійного прикметника і реалізує сему 'не такий, як у всіх, особливий': *бел'котати йак жид'ївс'кий боршч* (Під.), *лопоче йак жид'ївс'кий млин до сходу сонц'а* (Козак.) (порівняйте – *розумний йак Берков'ї штани* (Баш.).

Територіальна близькість говірок Радивилівського району до Почаївської Лаври активізувала фразеологізми із компонентами церковнослов'янського походження. Так, із значенням 'говорити щось дуже приємне' тут побутують одиниці: *наче казан' каже* (Баш.), *славно рече* (Круп.), *їстину глаголит'* (Під.), *байе наче монах почайївс'кий* (Під.), *ах'їнею нести* (Під.). Є одиниці, що називають атрибути або осіб, що мають стосунок до монастиря: *бредит' йак пїаний д'ак* (Баш.), *зв'їздит' йак до св'ата* (Круп.).

Серед усталених одиниць досить частотними є компаративні ФО. Їм властива симетричність структури, оскільки у складі виступають спільнокореневі слова – іменник і дієслово, тобто порівняння передбачає підрядне словосполучення із спільнокореновими головним і залежним словом, в які вони можуть трансформуватися: *дз'аволит' йак дз'авола* (Під.), *в ус'ї дзвони дзвонити* (Під.), *зозул'коїу зозулити* (Під.), *вишивайе йазиком вишиванки* (Баш.), *мимрит' йак мимра недоспана* (Баш.), *пл'єт'єн'ю пл'єст'ї* (Куп.). Впадає в око, що не всі компоненти є нормативними словами. Такі одиниці, як *дз'авола*, *пл'єт'єн'я*, *зозулити* та багато інших є okazіональними утвореннями, що служать виключно меті ритмізації мови. Значення okazіональних компонентів зрозуміла співбесіднику саме із семантики загальновідомих слів: *дз'аволит'*, тобто *дз'авкайе*, собака, отже, *дз'авола* – *собака*; *зозуля куйе*, тобто *зозулит'* – це *куйе* тощо.

Досліджуваний матеріал дає зразки таких okazіоналізмів у складі фразеологізмів та усталених

порівняльних зворотів, які не піддаються задовільному поясненню, наприклад, *пл'єст'і кашоппуті* (Бер.). Тут лише з певною мірою вірогідності можна припустити, що *кашоппуті* за звуковою оболонкою нагадує слова *плутати, пута*, отже, означає щось плутане, що не піддається визначенню. Усталене порівняння *л'ашчит' йак л'асковка* (Козак.) утворене за зразком вище описаних одиниць, проте компонент *л'асковка* не співвідноситься із чимось конкретним, очевидно *л'асковка* – це багаторазове повторення звуконаслідувального слова: *л'ас'- л'ас'- л'ас'*. У говірці с. Єльно Рокитнівського району є фразера *к'ізі пускати* із значенням 'плакати', 'жалітися'. Етимологічний словник української мови [2: 2: 443] подає слово *к'з* із значенням 'кал тварини' і, очевидно, утворене від *кіз'як*, тому і фразера має негативну конотацію.

Діалектні ФО мають багатий матеріал для вивчення і окреслення асоціативних полів, напрямку розвитку думки.

SUMMARY

The article is developed to the investigation of dialectical phraseology. It projection in to the concrete lingual material of the patios is one of the important parameters in the lexicosemantic diagnostic.

УДК 82–84:82–2 (477)

Лариса ВОЙЦЕШУК

АФОРИСТИЧНІ ВИСЛОВИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ДРАМАТУРГІЇ

У статті аналізується мова української класичної драматургії кінця XIX – початку XX ст. Акцентується увага на аналізові лексико-фразеологічних засобів, зокрема окреслюється мовне поле авторських афористичних висловлень, джерелом яких служить народно-розмовне мовлення.

Ключові слова: фразеологізм, мовне поле, авторське афористичне висловлювання.

Дослідження мови української класичної драматургії кінця XIX – початку XX ст. – найважливішого і найпліднішого періоду в українській дожовтневій класичній драматургії – дає підстави стверджувати, що вона увібрала в себе усе багатство лексико-фразеологічних запасів тогочасної народно-розмовної мови.

Невід'ємним складником мови аналізованих творів І. Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Франка та певною мірою Лесі Українки є народна фразеологія в її найширшому розмінні, яка визначає народно-розмовну основу мови

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Баш. – с. Башарівка Радивилівського району.
 Бер. – смт. Березне.
 Бор. – с. Борове Зарічненського району.
 Глин. – с. Глинне Рокитнівського району.
 Козак – с. Козак Корецького району.
 Круп. – с. Крупець Радивилівського району.
 Куп. – с. Купеля Рокитнівського району.
 Під. – с. Підзамче Радивилівського району.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степанов Ю. Вводная статья „В мире семиотики” // Семиотика. Антология / Сост. и ред. Ю.С. Степанов. – М.; Екатеринбург, 2001. – 42 с.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2.

їхніх творів, надає „їй своєрідного національного колориту і специфіки” [2, 280]. На думку Г.П. Їжакевич, „фразеологічні засоби мови є квінтесенцією її національного обличчя. Вони містять у собі велику силу експресії та емоційної наснаги” [5, 150].

Використання фразеологізмів у мові української класичної драматургії кінця XIX – початку XX ст. характеризується яскраво вираженою поліфункціональністю, тобто один і той же зворот може виконувати одночасно різні функції (з яких одна основна, а інші – додаткові), наприклад, бути засобом індивідуалізації мови персонажа, створення

ЗМІСТ

Розділ I. Актуальні проблеми синтаксису.....	3
Шульжук К.Ф. Проблема моделювання складного речення	3
Шкарбан Т.М. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	9
Давнюк С.В. Особливості використання засобів зв'язку у складних конструкціях з сурядністю і звичайною підрядністю	12
Щербачук Н.П. Функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні	16
Шульжук Н.В. Фразеологізовані конструкції у структурі складного речення діалогічного мовлення.....	21
Ричагівська Ю.Є. Стилїстична багатозначність складних безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні.....	25
Парфенюк Л.А. Словосполучення як будівельний матеріал для речення в сучасній малій прозі.....	28
Розділ II. Проблеми морфології та історії граматичних форм у слов'янських мовах.....	32
Мединська Н.М. Семантична диференціація прикметникової ознаки.....	32
Мандрик Н.В. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст	37
Кашуба Н.П. Варіативне керування дієслів родовим та знахідним відмінками в сучасній словацькій мові	41
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології, лексикографії, діалектології, термінознавства.....	46
Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Семантичні особливості авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини.....	46
Гаврилюк Н.В. Лексикографічне опрацювання індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі інновацій неокласиків).....	50
Тимочко О.Б. Словник авторських новотворів у поезії Грицька Чубая.....	54
Адах Н.А. Прикметникові новотвори у словнику Василя Барки	57
Кірілкова Н.В. Діалектна фразеологія Рівненщини	61
Войцешук Л.А. Афористичні вислови в мові української класичної драматургії.....	63
Совтис Н.М. Польські письменники XVI–XIX ст. з етнічних українських територій і їх роль у збагаченні словникового складу польської мови за рахунок українізмів	66
Степанова О.І. Метафора у сфері сучасної терміносистеми.....	72
Жирик О.А. Модифікація семантичної структури стилїстично транспонованих термінологічних одиниць.....	75
Павлова О.І. Музична терміносистема як об'єкт зіставних досліджень.....	81
Розділ IV. Актуальні проблеми лінгвістики тексту, зіставного мовознавства	89
Деменчук О.В. Методологія лінгвістики чуттєвого сприйняття: гносеологічні передумови експерієнціальної номінації.....	89
Сербіна Т.Г. Модифікація логоепістем у газетних текстах	92
Потапчук С.С. Реалізація якісних ознак моральної чистоти в паремійних одиницях англійської та української мов	96
Чеберяк А.М. Жанрово-стильові особливості відкритого листа.....	101
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	108
Лещенко Г.П. Основні складові комунікативної методики роботи з текстом.....	108
Свірчук Т.І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів	115
Крижанська О.М. Шляхи виховання та формування україномовної особистості	122
Антончук О.М. Аналіз дисертаційних досліджень із методики навчання орфографії.....	127

Мельник Л.Л. Мовленнєва компетенція студентів-філологів I курсу в умовах реалізації кредитно-модульної системи навчання	131
Олексієвець Л.С. Особливості використання лексичних одиниць у діловому мовленні.....	135
Кузьмич О.О. До проблеми вивчення складносурядних речень.....	139
Мушировська Н.В. Теоретичні засади формування вмінь сприймати усне і писемне мовлення.....	142
Бобрикова Ю.В. Формування поетичної культури як джерело засвоєння високих форм мовлення старшокласників	147
Вокальчук Є.Л. Актуальні проблеми культури мови в українському спортивному теледискурсі	152
Гетманчук Н.О. Комплексне вивчення прийменника як засіб формування мовно-мовленнєвої особистості студента	156
Шевчук Т.Б. Вивчення формально-семантичних відношень між твірною і похідною основами у ВНЗ	165

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології.
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XVI

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору 14.10.2008. Підписано до друку 29.05.2008.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 13,4.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови